

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(5)/2024, 65-70

УДК:

DOI: [10.52754/1694867X_2024_2\(5\)_10](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_2(5)_10)

МУРАТАЛЫ АШЫРОВДУН МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА САЯСИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

ГОСУДАРСТВЕННАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУРАТАЛЫ АШИРОВА

MURATALY ASHIROV'S STATE AND POLITICAL ACTIVITIES

Жамгырчиева Гүлина Төлөбаевна

Жамгырчиева Гүлина Толобаевна

Zhamgyrchieva Gulina Tolobaevna

ф.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети

д.ф.н., профессор, Ошский государственный университет

Doctor of Philology, Professor, Osh State University

gulina65@inbox.ru

Стамбеков Самидин

Стамбеков Самидин

Stambekov Samidin

журналист, акын

журналист, поэт

journalist, poet

samidins@mail.ru

МУРАТАЛЫ АШЫРОВДУН МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА САЯСИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

Аннотация

Теманын актуалдуулугу учурдагы кыргыз мамлекетинин түптөлүүсүнө кызмат өтөгөн инсандардын эмгегин ачып көрсөтүүгө кошкон салымында жана буга чейин изилденбей келе жаткан фактыларды белгилөөдө турат. Илимпоздордун көңүлүн бул багыттарга буруу макаланын негизги максаты болуп саналат. Макалада өлкөнүн өнүгүшүнө күрдөөлдүү салымын кошкон өкмөттүк жана коомдук ишмер Мураталы Ашыровдун ишмердүүлүгүнө мүнөздөмө берилип, анын республиканын өнүгүүсүндөгү жасаган эмгеги тарыхый документтердин, архивдик материалдардын негизинде тастыкталды. Макаланын мазмунундагы жаңылыгы катары такталбай, каралбай келе жаткан тарых чындыгына, М.Ашыровдун коомдук жана өкмөттүк ишмердүүлүгүнө айрым баа берүү эсептелинет.

Ачык сөздөр: Кара-Кыргыз автономиялуу облусу, Жалал-Абад округдук ревкому, Мураталы Ашыров, Жалал-Абад округдук ревкомитетинин төрагасы, суу чарбасын жана өнөр жайды өнүктүрүүдөгү салымы

Государственная и политическая деятельность Мураталы Аширова

Аннотация

Актуальность темы заключается во вкладе в раскрытии деятельности личностей, служивших в основании нынешнего Кыргызского государства, и в освещении фактов, которые до сих пор не изучены. Основная цель статьи – привлечь внимание ученых к этим направлениям. В статье описывается деятельность государственного и общественного деятеля Мураталы Аширова, внесшего значительный вклад в развитие страны, и на основе исторических документов и архивных материалов подтверждена его деятельность в развитии республики. Факт истории предлагается как не выясненный и не учтенный до сих пор материал и определяет новизну статьи, также дана определенная оценка общественной и государственной деятельности М.Ашырова.

Ключевые слова: Кара-Кыргызская автономная область, Жалал-Абадский окружной ревком, Мураталы Аширов, председатель Жалал-Абадского окружного ревкома, вклад в развитие водного хозяйства и промышленности

Muratally Ashirov's state and political activities

Abstract

The relevance of the topic lies in its contribution to revealing the activities of individuals who served in the founding of the current Kyrgyz state, and in highlighting facts that have not yet been studied. The main purpose of the article is to attract the attention of scientists to these areas. The article describes the activities of the political leader and public figure Muratally Ashyrov, who made a significant contribution to the development of the country, and based on historical documents and archival materials, his activities in the development of the republic are confirmed. The fact of history is proposed as material that has not been clarified and not yet taken into account and determines the novelty of the article; a certain assessment of the social and state activities of M. Ashyrov is also given.

Keywords: Kara-Kyrgyz Autonomous Region, Jalal-Abad District Revolutionary Committee, Muratally Ashyrov, chairman of the Jalal-Abad Revolutionary Committee, his contribution to the development of water management and industry in the region

Киришүү. Азыркы кыргыз мамлекетинин түптөлүшүнө, анын ичинде Жалал-Абад облусун калыптандырууга салым кошкон, бирок кийин кандуу репрессияга туш болуп, бейкүнөө жазага тартылып, жалган жалаанын курмандыгы болгон адамдардын катарында Токтогул районунан чыккан, агартуучу, коомдук ишмер, Жалал-Абад областынын (ал кезде Жалал-Абад округу) алгачкы жетекчиси Мураталы Ашыровдун (Ашуров) ысымы алгачкылардан болуп аталууга тийиш. Анын улутубуз үчүн жасаган эмгегин, мамлекетибизди калыптандырууга кошкон салымын, өмүр жолун изилдөө тарыхыбыз үчүн актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Негизги бөлүк. Мураталы Ашыров 1891-жылы Кетмен-Төбө өрөөнүндө төрөлгөн. Атасы Ашыр жакыр үй-бүлөдөн чыккан, айтылуу Керимбай болуштун атасы Атакандын жылкысын баккан. Мураталы жаш кезинен эле арабча жана орусча билим алган, эр жеткен мезгилде өзү да айылдагы балдарды окуткан. 1916-жылы Падышачылык Россия Орто Азия элдеринин өкүлдөрүн тылда иштөө үчүн кызматка чакырганда, М.Ашыров да кошо чакырылып, орусча сүйлөй да, жаза да билгендигинен улам Кетмен-Төбөдөн чакырылгандардын жетекчиси (миң башысы) болуп дайындалган. Тылда иштөөгө чакырылгандар Россияга барышып, 1917-жылы революциядан кийин бошотулушкан. М.Ашыров алардын уюшкандыкта мекенине кайтуусуна өз салымын кошкон. Бул боюнча М.Ашыровдун мамлекеттик жана коомдук ишмердүүлүгүн изилдөөгө көп жылдардан бери чоң салым кошуп келе жаткан анын урпагы, коомдук ишмер Эрлан Жамгырчиевдин маалыматтарында белгиленет.

Кыргызстандын аймагында совет бийлиги орнотулуп жаткан мезгилде М.Ашыров 1919-жылдан совет бийлиги менен кызматташып, 1920-жылдан Кетмен-Төбө ревкомунун төрагасы болуп дайындалган жана бир эле мезгилде райондук милиция бөлүмүнүн жетекчисинин милдетин да кошо аткарган. Ал районду жетектеп турган мезгилинде бир тарабы Анжиян уездине, экинчи тарабы Наманган уездине карап турган Кетмен-Төбө өрөөнүнүн элин бир районго бириктирүү боюнча көп аракет кылып, акыры бул максатын ишке ашырган. Кийинки жылдары М.Ашыров түрдүү кызматтарда эмгектенген.

1924-жылы Орто Азия элдеринин улуттук-мамлекеттик түзүлүшү боюнча маселе чечилип, 14-октябрда Кара-Кыргыз Автономиялуу облусу түзүлөт. 1924-жылы 16-декабрда РКП(б)нын Кара-Кыргыз обкомунун уюштуруу бюросунун Президиумунун отуруму болуп, Жалал-Абад, Каракол-Нарын. Пишпек жана Ош округдук революциялык комитеттерин түзүү боюнча чечим кабыл алынат. Ошентип Жалал-Абад округдук революциялык комитети 1924-жылы 17-ноябрда түзүлгөн. М.Ашыров 1924-жылы Ошто “Кошчу” бирикмесинин төрагасы болуп турган жеринен жаңы түзүлгөн Жалал-Абад округдук комитетинин төрагасы болуп дайындалган. Бул факты аталган комитеттин төрагасы болуп жаңыдан дайындалган М.Ашыровдун 1924-жылдын 17-ноябрдагы №1 буйругу менен ырасталат. Мында, “ушул күндөн баштап, Жалал-Абад округдук революциялык комитетинин төрагасынын милдетин аткарууга кириштим, орун басарлыкка Цветковду, жооптуу катчылыкка Жоламановду дайындайм”, - деген буйрук чыгарган. [1]. Буйрук орус тилинде чыккан, буйрук китептин (Книга приказов) барагы экиге бөлүнүп сол тарабына буйрук орус тилинде жазылса, оң тарабына ошол эле буйрук кыргыз тилинде, араб ариби менен көчүрүлүп жазылган. Бирок буйрук китепчесинде бара-бара кыргыз тилиндеги араб арибиндеги көчүрмө азайып олтуруп, акырында таптакыр эле жазылбай калган. Бул, кыязы, араб ариби менен кыргызча жаза билген адистердин (мындайлар көбүнчө татар улутундагы жарандар болушуптур)

аздыгынан, же кагаз иштерин азайтуу максатында, же бир эле буйрукту эки тилде жазууга зарылчылыктын болбогонунан улам болушу мүмкүн.

Жалал-Абад шаарында революциялык комитет (ревком) 1918-жылы уюштурулуп, басмачылык жана ак гвардиялык күчтөрдүн (К. Монстров, Мадамин бек) таасири менен 1919-1921-жылдарда жоюлуп калган болчу. 1921-жылы ревком кайрадан уюштурулуп, 1924-жылга чейин иштеген.

1924-жылы жаңыдан түзүлгөн Жалал-Абад округуна Жалал-Абад шаары, мурунку Фергана облусунун Анжиян уездинен: Айым, Базар-Коргон, Масы, Ноокен, Чаңгет, Каракол – Сары-Суу, Кең-Кол – Кара-Кыр, Майлы-Сай болуштуктары, мурунку Наманган уездинен Арым, Кызыл-Жар, Кыркуул, Саруу, Суусамыр, Чаткал, Багыш, Баястан, Куттук-Сейит болуштуктары бириктирилген [2].

1925-жылдын 21-мартынан Жалал-Абад округдук ревкому өз ишин токтоткон. Анын ордуна Жалал-Абад округдук аткаруу комитети түзүлгөн, бул боюнча Жалал-Абад округдук комитетинин №36 буйругу чыгарылган. Округдук аткаруу комитетинин курамы 15 кишиден турган, анын ичинен жетөөсү президиумдун мүчөсү болгон. М.Ашыров аткаруу комитетинин төрагасы кызматында өз ишмердигин уланткан. Ошондо Төрөкул Айтматов Жалал-Абадга М.Ашыровдун орун басары болуп Ысык-Көлдөн которулган. Жалал-Абад округдук аткаруу комитетинин курамына 9 болуштук кирген: Жалал-Абад, Көгарт, Базар-Коргон, Айым (азыр Өзбекстандын курамында, Коргон-Төбө, Жерге-Тал райондору), Майкент, Кызыл-Жар, Кетмен-Төбө, Чанач Чаткал. Ар бир болуштук сельсоветтерге бөлүштүрүлгөн, мисалы, Чаткал болуштугунда Төрө-Тал, Айгыр-Жал, Терс сельсоветтери түзүлгөн [4].

Мураталы Ашыров төрага болуп турган 1924-26-жылдар аралыгында Жалал-абад округнда жасалган иштерге кайрыла турган болсок, саясий иштерден: 1925-жылы, 10-13-мартта РКП(б)нын Жалал-Абад округдук 1-конференциясы өткөрүлгөн. Андан тышкары коммунисттик партиянын, комсомолдун, профсоюздардын, аялдардын курултайлары, конференциялары уюштурулган. Ал эми социалдык-экономикалык тармактарда, 1925-жылдын май айынан тарта Жалал-Абадда телефон линиясы иштей баштаган. 1926-жылдын сентябрь айынан баштап, Жалал-Абад педтехникуму (кийин Жалал-Абад педагогикалык окуу жайы) ачылган. Жалал-Абад шаарында кубаттуулугу 25 кВт келген дизелдик электр станциясынын, кийим тигүүчү, нан бышыруучу артелдердин, кыш бышыруучу заводдун курулуштары башталып, айрымдары ишке берилген. Мындай дизелдик электр станциялар Таш-Көмүрдө, Чаңгыр-Ташта, Майлы-Сууда, Сакалды айылында курулган. Жалал-Абад шаарында шоссе жол, жети жылдык мектептин (Семилетка) имараты курулган, шаарды жашылдандыруу боюнча көптөгөн иштер аткарылган [3]. Округда сабатсыздыкты жоюу мектептери (“Кызыл үйлөр”, “Кызыл чайканалар”, ликбездер) уюштурулуп, улам көбөйүп олтурган.

Жогоруда биз сөз кылган буйрук китептеги жазуулар 1924-жылы 17-декабрда башталып, 1925-жылы 26-февралда атайын каттоого алынган, 1926-жылдын 6-декабрында аяктаган. Буйрук китеп мына ушул эки жылдык мезгилдин ичиндеги Жалал-Абад округдук ревкомунун жана Жалал-Абад округдук аткаруу комитетинин ишмердигине байланышкан буйруктарды (төрага М. Ашыров чыгарган жана өзү кол койгон буйруктарды деп билиңиз. Г.Ж.) өз ичине алат. Буйруктарды анализдесек, мазмуну өтө эле ар түрдүү, мисалы, анда

кайсы бир имараттарды ремонттоо үчүн каражат бөлүү, айыл чарба артелдерине үрөн, соко, шаймандарды үлөштүрүп берүү, командировкаларга жөнөтүү, областтык деңгээлдеги кайсы бир кызматтардын жетекчилерин дайындоо, же бошотуу сыяктуу иштер камтылган. Канткен менен бул буйруктардын ошол мезгилдеги областтагы экономикалык абалды, элдин турмушунун ар түрдүү жагдайларын, саясий абалды баамдап билүүгө болот.

Жалал-Абад областык архивинин колго тийген мына ушул материалдарынан эле областтын алгачкы жетекчиси Мураталы Ашыровдун элдин экономикалык жагдайын жакшыртуу, жаңы мамлекеттик түзүлүштү бутуна тургузуу, мамлекеттик, өндүрүштүк, өнөр жай, чарбалык, социалдык маселелерди чечүү боюнча тыным билбеген аракеттерин, эл турмушун жакшыртуу үчүн тыным билбей кызмат кылганын көрүүгө болот. Мындай иштерди уюштуруу канчалык кыйын болгонун баамдоо үчүн анын Аксы, Кетмен-Төбө аймагындагы акыбалды жеринен көрүп келүү үчүн он күндөп атчан жүргөнүн, жаңы, коллективдүүлүккө негизделген чарбаларды уюштурууга элди көндүрүү кандай кыйынчылыктар менен коштолгонун, уюшулган артелдерде айыл чарба шаймандарын ташып жеткирүү канчалык машакаттуу болгонун белгилесек болот.

М. Ашыров округдун жетекчилик кызматынан кайсы бир кемчилиги үчүн эмес, округдук аткаруу комитети жоюлгандыгына байланыштуу бошотулган, анткени, 1926-жылы 6-декабрда Жалал-Абад кантондук совети (толук аталышы: Жумушчу, дыйкан жана кызыл аскер депутаттарынын жана анын аткаруу комитетинин Жалал-Абад кантондук совети) уюштурулуп, төрагасы болуп М. Ботбаев дайындалган болчу. Ал эми кантондук аткаруу комитетинин жооптуу катчысы болуп Колчин, уюштуруу бөлүмүнүн башчысы болуп Неплыгин, билим берүү бөлүмүнүн башчысы болуп Мулладжанов, финансы бөлүмүнүн башчысы болуп Ганюшкин жана жер бөлүмүнүн (кантземотдел) башчысы болуп Капановдор дайындалышкан.

Жогорудагы фактылар Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архивинин №5, №40, №20 фонддорунан алынган материалдардан [3], Жалал-Абад облустук архивиндеги [4] жана Жалалабад облусунун энциклопедиясындагы [2] маалыматтар менен тасыкталды. Ошондой эле Жалал-Абад областтык архивинин өздүк материалдары да пайдаланылды, бул жерде М. Ашыровдун Жалал-Абад округдук ревкомунун жана кийин Жалал-Абад округдук аткаруу комитетинин төрагасы болуп иштеген мезгилиндеги (1924-жыл декабрь, 1926-жыл декабрь) чыгарган буйруктарынын китеби (книга приказов) сакталып турат [1]. Эскерте кетсек, архивдик материалдарда Мураталы Ашыровдун аты түрдүүчө жазылып жүрөт: Мурат Али Ашунов, Муратали Аширов ж.б.

Мураталы Ашыров 1934-жылы Кетмен-Төбө районундагы Ленин колхозунун төрагасынын орун басары болуп иштеп турган учурунда, айтылуу “Атакан болуштун жигити болгон” деген жалган жалаа менен түрмөгө кесилип кеткен. Анын өзүнүн эч бир айыпсыз камалганын көрсөтүп СССР Аскердик советинин төрагасы Ворошиловго жазган каты архивде сакталып калган. Бирок М.Ашыров акыйкаттыкка жетпей, түрмөдө каза болгон. Коомдук ишмер Э.Т. Жамгырчиев 2024-жылы, сентябрда “Ала-Тоо-24” телеканалынан Мураталы Ашыровдун мамлекеттик ишмердүүлүгү туурасында берген маегинде бул жөнүндө маалымат берген. Ошондой эле, Токтогул райондук мамлекеттик администрациясыны башчысынын биринчи орун басары Н.К. Кудайбергенов “Кыргыз

туусу” газетасынын журналисти В. Беделбек менен маегинде Мураталы Ашыровдун патриот инсан катары мамлекеттик жана коомдук ишмердүүлүгүнө токтолуп кеткен.

Жыйынтык. Учурдагы Кыргыз Республикасынын калыптанышы, деги эле кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн жашоосу көптөгөн кылымдарды, доорлорду камтыйт. Анын ичинде XX кылымдын биринчи жарымындагы тарыхы өзгөчө ургаалдуу окуяларга бай. Мында кыргыз элинин Мураталы Ашыров сыяктуу мыкты уулдарынын эл турмушунун бурулуш учурларында жасаган ишмердүүлүктөрү изилденүүсү абзел. Улам кийинки жаш муундар бул маалыматтарды, эл тарыхын тактап билүүгө милдеттүү. Ошондо гана мамлекетибиз бекем болуп алдыга өнүгө берет.

Колдонулган адабияттар жана булактар

1. Книга приказов (Мураталы Ашыров Жалал-Абад округдук ревкомунун жана Жалал-Абад округдук аткаруу комитетинин төрагасы болуп иштеген мезгилиндеги (1924-жыл, декабрдан 1926-жыл декабрга чейин) чыгарган буйруктарынын китеби). Жалал-Абад областтык архиви: Фонд 110, опись 9, дело №3
2. Жалалабад облусу. Энциклопедия. Башкы ред. Ү. Асанов. – Бишкек, 2003. 73-77-бб.
3. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви: № 5, № 40, № 20 фонддорунун материалдары.